

Kudüs'teki İzinsiz Kazılar ile İlgili Meclis-i Mebusan Görüşmeleri (1909-1911)

Burhan Sayılır*

İngiliz Baroness Angela Burdett Coutts'un 1865 yılında Kudüs'e yaptığı ziyaret dönüşünde Filistin Keşif Fonu/Palestine Exploration Fund/PEF)¹ kurulmasını teşvik etmek için 500 poundluk bağışta bulundu. Coutts, Kraliçe Victoria'yı ikna ederek PEF'in kısa sürede kurulmasını sağladı. "Barışçıl Haçlı Seferi" olarak tanımlanan Filistin Keşif Fonu'nun amacı arkeoloji ve tarih, görgü kuralları ve gelenek, kültür, topografya, jeoloji ve İncil'deki Filistin ve Yakın Doğu'nun doğa bilimleri araştırmalarını teşvik etmektir. Filistin Keşif Fonu/Palestine Exploration Fund/PEF 1865 yılında Kraliçe Victoria'nın himayesi altında bir grup seçkin akademisyen ve din adamı, özellikle Westminster Abbey başrahibi, Arthur Stanley ve Sir George Grove tarafından kuruldu. PEF'in ana misyonu, İncil'deki Filistin ve Levant'ın² arkeolojisi ve tarihi, tavrıları, gelenekleri, kültürü, topografyası, jeolojisi ve doğa bilimleri araştırmalarını teşvik etmektir. PEF, Filistin ve Levant'ta birçok arkeoloğu ve araştırmacıya fon sağlamıştır. Bunlar arasında, Charles Wilson; Sör Charles Warren; Claude Conder; Horatio Kitchener; Gottlieb Schumacher; Sör William Flinders Petrie; Frederick Bliss; Robert Macalister; Sör Leonard Woolley; TE Lawrence; John Garstang; John Crowfoot; Kathleen Kenyon; Olga Tufnell gibi isimler vardı.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında PEF, bölge ile ilgili çalışanların iddialı ve iyi seçilmiş projelerini finanse/himaye ederek bölgedeki arkeolojik faaliyetlerin merkezine oturdu. Projeler hiçbir zaman tek başına arkeolojiyle sınırlı kalmamıştır ve arkeoloji yanında antropoloji, tarih ve coğrafyayı alanlarında da projelere finanse/himaye etmişlerdir. PEF'in finanse ve himaye ettiği önemli arkeolojik projeler arasında şunlar sayılabilir: 1867-1870, Kudüs'te Warren ve Birtles tarafından yapılan kazılar; 1871-1878, Conder ve Kitchener tarafından

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Yaygın Öğretim Bölümü, Eskişehir/ TÜRKİYE, burhansayilir@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1991-123X

1 www.pef.org.uk

2 Levant, Akdeniz'in doğu sahillerinde bulunan geniş bir araziye tanımlamak için kullanılan, sınırları kesin olmayan, coğrafi, tarihi ve kültürel bir adlandırma. Genel olarak tarih süreci içerisinde Toros Dağları'nın güneyinde, Orta Doğu'da geniş bir alanı belirtmektedir

yürütülen Batı Filistin çalışmaları; 1890-1893, Tell el-Hesi'de Petrie ve Bliss'in³ yönettiği kazılar; 1913-1914, Woolley ve Lawrence tarafından yapılan Zin Arkeolojik Yüzey Araştırması. Burada ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Filistin Keşif Fonu resmi internet sitesinde 1909-1912 yılları arasındaki kazıları göstermemiştir. Oysa bu misyonu da PEF'in finanse ettiği yazılı kaynakların neredeyse tamamında geçmektedir.⁴

PEF kuruluşundan iki yıl sonra İngiliz Kraliyet Mühendislik Kolordusu'ndan *-British Royal Engineering Corps-* gelen Yüzbaşı Charles Warren'ı Kudüs'e gönderdi.⁵ Charles Warren'in görevi, tapınak bölgesini, tahkimat çizgisini, Davud Şehri'ni⁶ ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin *-Yeniden Diriliş Kilisesi-*⁷ gerçekliğini araştırmaktı.⁸

Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bu topraklarda kazı yapabilmek için İstanbul'dan istenen izin belgesi henüz gelmemiştir. İngiltere'nin Kudüs Konsolosu ile Warren Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki yetkilisiyle görüştüler. Warren Osmanlı Paşası'nı Tapınak Dağı olarak bilinen Kutsal Tapınak olan Haram-ı Şerif'te, içeride kazı yapılmamak şartıyla, kazı yapmayı onaylamaya ikna etti.⁹ Bu kazılar bu bölgede yapılan kazılara mihenk oluşturmuştur.

Kudüs'te ikinci farklı kazı çalışması 1909-1911 tarihleri arasında İngiliz kabine üyesi Lord John Lorey'in teşviki ve yönetiminde gerçekleşti. Parker Seferi/Parker Expedition olarak tanımlanan bu girişimde Morley Kontu'nun oğlu Montagu Brownlow Parker Tapınak Dağı altında olduğu düşünülen Süleyman Tapınağı'nda hazine aramak için kazılar yapmıştır.

3 Frederick Bliss'e 1895, 1896, 1899 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından Kudüs'te kazı yapması izni ile ilgili bkz. CBA, BEO-361-27067; CBA, BEO-366-27403; CBA, BEO-783-58705; CBA, BEO-1118-83789

4 www.pef.org.uk/history/

5 Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography*, Alfred A. Knopf, Newyork 2011, s. 511.; <https://www.pef.org.uk/profiles/general-sir-charles-warren-1840-1927>

6 Konu ile ilgili bkz. Ronny Reich, *Excavating The City Of David: Where Jerusalem's History Began*, Israel Exploration Society, Jerusalem, 2011; Ahron Horovitz, *The Story of Ancient Jerusalem*, Lambda Publishers, Newyork, 2009.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Türkan, "Anahtarımı İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Mayıs-Ağustos 2013.

8 Karen Armstrong, *Jerusalem: One City, Three Faiths*, Random House InC , United States of America 2005, s. 361, 362.

9 Charles Warren kazı için izin aldığı kısa sürede Kudüs'te yaydı. Ancak izinin sadece yerel idarecilerden kişisel ilişkiler kullanılarak alındığı kanaati daha güçlüdür. Kudüs'teki İngiliz Konsolosunun yerel idarecilerle olan bağlantıları iznin şifahi alınmasının önünü açmıştır. İstanbul'dan kazı için izin çıktığına dair arşivlerimizde bir belgeye rastlanılmamıştır.

Parker Misyonu'nun kuruluşundan itibaren tuhafıklar göze çarpmaktaydı. 1908 yılında misyonun hazırlanmasında etkin rol oynayanlardan birisinin ismi öne çıktı. Bu isim, Valter Henrik Juvelius idi. Bu kişinin adı daha sonra kurulan tahkikat komisyonunun Hariciye Nezareti'nin yazısına cevaben yazdığı bir yazıda şu şekilde geçmektedir.¹⁰

Parker, 1908'de İstanbul'a gelerek Kudüs'te yapacağı kazılarla ilgili resmi başvurularını yaptı. Avukatı aracılığıyla yaptığı başvurularının ardından 26 Kasım 1908'de bir sözleşme imzalandı. Osmanlı Devleti adına Maliye Nazırı Es-Seyyid Mehmet Ziya Paşa'nın imzaladığı sözleşme on iki maddeden idi. Söz konusu sözleşmenin maddeleri şu şekilde idi:¹¹

“Birinci Madde: Mumaileyh Mösyö Mr. Parker Kudüs-i Şerif havalisinde bir define keşfetmiş olduğu zannında bulunduğu define-i mezkureyi zahire ihraç için masarîf kendisine aid olmak üzere Hükümet-i Seniyye nam ve hesabına olarak lazım gelen taharriyat ve hafriyatı icra etmeyi deruhte eder.

İkinci Madde: Mösyö M. Parker veya vekili tarafından irae olunacak arazi Hükümet-i Seniyye'ye aid ise hafriyat ve taharriyat icrası için Hükümet-i Seniyye mezkûr araziye meccanen mumaileyh Mösyö Parker'e teslim edecek eğer arazi-i mezkûre sair kimselere aid ise Hükümet-i Seniyye ashabını bi'r-rıza arazi-i mezkûreyi kendi namına olarak teferruğ veya kanun-ı mahsus mucebince istimlak edecektir. Şu halde Mösyö Parker veya sendikası arazi sahipleriyle bi'l-ittifak takarrür edecek fiyatı veyahut istimlak komisyonu tarafından ta'yin olunacak bedeli tesviye etmeyi taahhüt eyler. Arazi-i mezkûre vakıf kabilinden ise veyahut siyasî veya askerî bir mahzur görülür ise o halde Hükümet-i Seniyye bir gûne mes'uliyet deruhte etmez.

Üçüncü Madde: Arazi-i mezkûrenin iştirası hitam bulduktan ve etrafına duvar

10 “Hariciye Nezareti Celilesine

2 Cemaziyülevvel 329 / 18 Mayıs 327 [31 Mayıs 1911]

12 Mayıs 327 tarihli ve 441 numaralı tezkere-i devletlerine cevaptır.

Kudüs'te Sahratullah-ı Müşerrefe'de taharriyat icra etmiş isimleri heyet-i tahkikiyenin ol babda raporunda muharrer bulunan hafriyat heyeti meyanında mühendis ve doktor ‘V. H. Juvelius’ namında bir kimse olduğu gibi, Stokholm sefaret-i seniyyesine mektup irsali ile kendisine teminat verildiği halde, Kudüs-i Şerif havalisinde bazı asar-ı atıkanın vücudunu ispat edeceğini bildiren zatın da asar-ı atika taharrişi için usulü dairesinde hükümete resmen müracaatla istihlal-i ruhsat eylediği takdirde, hakkında kanun dairesinde teshilat iraeşi tabii bulunmuş olduğundan sefaret-i seniyye-i müşarünileyhaya ona göre tebligat buyrulması mutavakkıf-ı rey-i âlilerine ol babda.”

11 CBA, BEO-004122-309132-004-001; CBA, BEO-004122-309132-004-002; CBA, BEO-004122-309132-004-003

inşa edildikten sonra mumaileyh Mösyö M. Parker taharriyât ve hafriyât ve amelîyyâta mübaşeret edecektir. İşbu amelîyyât başlanıldığı tarihten itibaren nihayet bir sene devam edebilecektir. İşbu bir sene müddet zarfında Hükümet-i Seniyye amelîyyâtın devamına mümâna'at edemeyecektir. Amelîyyât-ı mezkûre kâmilten hitam bulur veya mezkûr bir sene müddet iktiza eyler ise o halde arazi ve mevcut inşaât bila-tazminat Hükümet-i Seniyye'ye avdet edecektir.

Dördüncü Madde: Hükümet-i Seniyye mumaileyh Mösyö Parker'in arazi-i mezkûrede keşf edebileceği defâinin aynen veya bedelen nisfını mumaileyhin vekili bulunduğu sendikaya i'ta etmeyi taahhüt eyler. Şayet esna-yı hafriyatta âsâr-ı atıka zuhur eder ise nizamname-i mahsusasının dokuzuncu maddesi mucebince elde edeceği âsâr-ı atıka-i menkule üzerine âsâr-ı mezkûrenin nisf-ı kıymeti miktarında bir mükafât ahz edecektir.

Beşinci Madde: Bâlâdaki birinci maddede beyan olunan mahalde mumaileyh Mösyö Parker'in icra edeceği taharriyât ve hafriyât müddetince işтира edilen bâlâdaki arazi de hiçbir kimsenin taharriyât ve hafriyât icra etmeye ve çalışmaya hak ve salahiyeti olmayacaktır.

Altıncı Madde: Mumaileyh Mösyö Parker tarafından zâhire ihraç olunacak olan defâin ve âsâr-ı atıkaya nezaret etmek üzere Hükümet-i Seniyye canibinden iki müfettiş ta'yin buyrulacak ve şu kadar ki işbu müfettişlerin Mösyö Parker tarafından icra edilen taharriyât ve hafriyât amelîyatına asla müdahaleye hakları olmayacaktır. İşbu müfettişlere şehri yüz Osmanlı altını maaş verilecek ve buna mukabil mumaileyh Mösyö Parker üç aydan üç aya bervech-i peşin Hükümet-i Seniyye'ye altı yüz aded lira-yı Osmanî te'diye edecektir. Müfettişlerin masarîf-i seferiyesi ve hane kirası ve nafaka bedeli tamamen kendilerine aid ve râci' olacaktır. İşbu müfettişlerin ma'âşâtı Maliye Nezaret-i celilesince mebâlig-i mezkûreden doğrudan doğruya tesviye olunacaktır.

Yedinci Madde: Gerek mumaileyh Mösyö Parker'in ve gerekse icra-yı taharriyât ve hafriyât edecek olan amelenin mal ve canını te'min ve muhafaza zımında mumaileyh Mösyö Parker'e lüzumu kadar kuvve-i askeriye terfîk edeceğini Hükümet-i Seniyye taahhüt eyler. Hükümet-i Seniyye'nin işbu mu'âvenetine mukabil bir tazminat olmak üzere Kudüs-i Şerif mutasarrıfı ile mumaileyh Mösyö Parker tarafından bi'l-ittifak bir meblağ kararlaştırılacak ve işbu meblağ ya mumaileyh Mösyö Parker veyahut sendikası canibinden Kudüs-i Şerif hükümetinden bervech-i peşin te'diye olunacaktır.

Sekizinci Madde: Bâlâdaki yedinci maddede tasrih olunan kuvve-i askeriyeden maada mumaileyh Mösyö Parker'in icra eyleyeceği taharriyât ve hafriyât ve ameliyât mahalline en yakın bulunan hükümet-i mahalliye hîn-i hâcette mumaileyh Mösyö Parker'e lazım gelen mu'avenet taleb eylediğinde dahi hükümet-i mahalliye mumaileyh Mösyö Parker'in işlerini teshile mecbur olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Mumaileyh Mösyö Parker tarafından arazi-i mezkûrede zahire ihraç edilecek bilcümle defâin ve âsâr-ı atika sandıklara vaz' olunup Hükümet-i Seniyye müfettişleri ile muma-ileyh Mösyö Parker veya vekili taraflarından üzerleri tahtîm edilecektir. Mâru'l-beyan defâin ve âsâr-ı atıkayı havi bulunan sandıklar mumaileyh Mösyö Parker marifetiyle ve memurin-i hükümet ve kuvva-yı askeriyeye-i kâfiyesinin taht-ı nezaretinde olarak müte'addid vapurlara nakil ve tahmil edilecek ve Mösyö Parker'in vusulüne kadar Maliye Nezareti Hazinesi'ne depo makamında tevdi' olunacaktır. Mumaileyh Mösyö Parker'in vürudunda gerek Maliye Nazırı'nın ve gerekse mumaileyh Mösyö Parker veya vekillerinin huzurunda mezkûr sandıkların mühürleri fekk edilecek ve dördüncü maddede tasrih olunduğu vecihle nısfiyet üzere mukâsemeye ibtidâr olunacaktır. İşbu sandıkların hîn-i sevk ve irsalinde mumaileyh Mösyö Parker tarafından bir sigorta kumpanyasına sigorta ettirileceği meşruttur.

Onuncu Madde: Mumaileyh Mösyö Parker tarafından keşf olunan defâin ve âsâr-ı atikanın kıymetlerini takdir zımnında tarafeyn-i âkıdeynden her biri ikişer muhammin ta'yin eyleyecektir. İşbu muhamminler re'ylerini ittifak veya ekseriyetle i'ta edeceklerdir. Bunlar beyninde tesâvi-i ârâ vuku' bulur ise yine ittifak veya ekseriyet-ârâ ile beşinci bir muhammin ta'yin edeceklerdir. İşbu beşinci muhammin iki re'ydenden birine iltihak edecek ve vereceği karar kat'i olacaktır. Eğer beşinci muhamminin ta'yininde muhamminler beyninde tesâvi-i ârâ vâki' olur ise o halde Dersaadet'te kâin Müze-i Hümayun Müdürü'yle Londra'da kâin British Museum Müdürünü bi'l-ittifak beşinci bir muhammin ta'yin eyleyeceklerdir.

On Birinci Madde: Bir sene müddet zarfında arazi-i mezkûre dâhilinde mumaileyh Mösyö Parker veya sendikası tarafından hiçbir define veya âsâr-ı atika bulunamaz ise o halde gerek arazi ve inşaat için vermiş oldukları akçeden dolayı ve gerek masarıf-ı saire için Hükümet-i Seniyye'den bir gûne tazminat talebine asla hakları olmayacaktır.

On ikinci Madde: İşbu mukavelenamededen dolayı tarafeyn-i âkıdeyn beyninde tahaddüs edebilecek her nev' ihtilaf tarafeynden ta'yin olunacak ikişer hakem vesatatiyle fasl ve rü'yet olunacak ve işbu hakemler kararlarını ittifak veya ekseriyet-ârâ ile i'ta eyleyeceklerdir. Tesâvi-i ârâ vuku'u halinde yine işbu hakemler

tarafından ittifak veya ekseriyet-ârâ ile beşinci bir hakem ta'yin olunacaktır. İşbu beşinci hakem iki re'ydin birine iltihak edecek ve vereceği karar kat'i olacaktır. Beşinci hakem ta'yininde mezkûr dört hakemler beyinde tesâvi-i ârâ vâki' olur ise o halde beşinci hakem Hükümet-i Seniyye Adliye Nazırı tarafından ta'yin buyrulacaktır.

İşbu mukavelename 13/26 Teşrinisani 1908 tarihinde Dersaadet'te tanzim edilmiştir.”

Sözleşmeye binaen kazıları denetlemek için 9 Haziran 1908'de iki kişinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara binaen 28 Temmuz 1909'da Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ile Bolu Mebusu Habib Bey tayin edilmiştir. Bu iki kişinin maaşları, yollukları, yevmiyeleri Parker tarafından ödenecekti ve Parker bu ödemeleri Kudüs'teki Osmanlı Bankası'na yapacaktı.¹²

Parker bir taraftan kazı işlemleriyle ilgili çalışma yaparken bir taraftan da kazı alanlarına yakın mahallerde kamu yararına bütün masrafını kendisinin karşılayacağını söylediği hastane yeri için istimlak işlemleri ile de uğraşıyordu. İstanbul'dan Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderilen 28 Kasım 1908 tarihli bir yazıda Parker'in yapacağı hastane için istimlak edilecek yerle ilgili “Kudüs-i Şerif havalisinde Cami-i Kebir ciheti-i cenubiyesinden beş yüz metre ve Silvan çeşmesinin şimalinden dört yüz metre mesafede” şeklinde tanımlanma yapılmıştır.¹³ Gerçekleşmeyen bu tür girişimlerin nedeni kazı izninin hızlandırılması düşüncesinden başka bir şey değildir. Bir başka düşünce istimlak edilecek hastane yerinin aynı zaman da kazı yeri olacağıdır. Buna benzer amaçlarla bölgede arazi satın alındığı bir gerçektir.

Kudüs'teki kazıların başlamasını sabırsızlıkla bekleyen Parker devamlı olarak avukatı/temsilcisi aracılığıyla baskılar yapmakta ve İstanbul'dan gönderilen heyet gelmeden kazıyı başlatmayı çok istiyordu. Kudüs Mutasarrıf Vekili Abdurrahim imzalı telgrafla Parker'in hemen kazıya başlamak istediği bildirilmiş ve buna cevap olarak 17 Temmuz 1909 tarihli telgrafla heyetin üç güne kadar yola çıkacağı ve Kudüs'e ulaşmalarından önce kesinlikle bir faaliyete başlanmaması ikaz edilmiştir.¹⁴

Heyetin Kudüs'e ulaşmasıyla başlayan kazı çalışmaları kısa sürede yeni bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Parker'in kazıyı ilerletmeye çalıştığı alan kutsal mabedin altına

¹² CBA, BEO-003607-270491-001-001

¹³ CBA, BEO-003443-258198-001-001; CBA, BEO-003443-258198-002-001; CBA, BEO-003460-259489-001-001; CBA, BEO-003507-263024-001-001; CBA, BEO-003570-267746-002-001.

¹⁴ CBA, BEO-003607-270003-002-001; CBA, BEO-003601-2700003-001-001.

doğru ilerliyordu. Bunun üzerine Abdülaziz Mecdi Bey ile Mehmet Habip Bey İstanbul'a telgraf çekerek ne yapacaklarını sordular. İstanbul'dan Abdülaiz Mecdi Bey ile Habip Bey'ye bir cevabi telgraf gönderilerek, "Beyan olunan mahallin altından amaliyyatta devam etmenin uygun olmayacağı ..." ifade edilmiştir.¹⁵

Kazılar 1909'da başlayan kazılar 1910 yılında da devam etmiş ancak ciddi sayılabilecek bir sonuç elde edilememiştir. Maliye Bakanı Cavid Bey 12 Kasım 1909 tarihinde Kudüs mutasarrıfından kazılarla ilgili bilgiyi isteyen bir telgraf gönderdi. Mutasarrıf 20 Kasım 1909 tarihli cevabi telgrafında "Kudüs Silvan karyesinde hafriyat-ı malume kemal-i faaliyetle devam ediyor. Mister Parker görülen bazı alaima nazaran ümidini günden güne ziyadeleştirmekte olduğu ve maksada vusul zamanının takarrub ettiği"ni yazmıştır. Ayrıca telgrafta Parker'in kazıların 1911 yılı sonuna kadar uzatılmasını isteyen bir dilekçe verdiğini, dilekçenin kendisinde olduğunu ve posta ile gönderileceği bildirilmiştir.¹⁶

Parker'in kazıların uzatılması ile ilgili dilekçesi kısa süre içinde işleme konulmuş ve 26 Kasım 1910 tarihinde karara bağlanmıştır. Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi Birinci Şube'den Maliye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen 26 Kasım 1910 tarihli yazısında şu ifadeler yer almıştır: "Kudüs'de Silvan karyesinde evvelce akd edilen mukavelename mucebince hafriyât icra etmekte olan Mister Parker ayn-ı şerâitle hafriyât müddetinin üç yüz yirmi yedi senesi Kanunievvel'inin nihayetine kadar temdidini istid'a eylediğinden bahis ile ifa-yı muktezasına dair Kudüs Mutasarrıflığı'ndan bi'l-vürud taraf-ı devletlerinden tevdi' olunan telgrafname Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da lede'l-mütala'a Mister Parker'in Kudüs-i Şerif'de Hükümet-i Seniyye namına iştira eylediği arazide hükümetçe ta'yin olunan müfettişler huzurunda ber-muceb-i mukavele icrasına mübaşeret edilen hafriyatın bir sene müddetle temdidi için kendisiyle nezaret-i celile beyninde tanzim olunan mukavelenamenin imza ve te'atisine me'zuniyet i'ta kılındığı tedkikât-ı kuyudiyeden anlaşılmış ve müddet-i mezkûrenin ayn-ı şerâitle üç yüz yirmi yedi senesi kanun-ı evveli nihayetine kadar temdidinde mahzur görülememiş olduğundan o vecih ile mezkûr mutasarrıflığa tebliğât icrasının taraf-ı vâlâlarına tebliği tezekkür olunmakla ifa-yı muktezasına himmet."¹⁷

1911 yılının ilk günlerinde Parker ve beraberindekiler kazının izin verilen sınırları dışına çıkmışlar ve bir gece vakti Sahratullah'ın altından gizli bir tünel kazarak

15 CBA, BEO-003647-273456-001-001; CBA, BEO- b003647-273456-004-001.

16 CBA, BEO-003828-287063-002-001; CBA, BEO-003460-259489-003-001.

17 CBA, BEO-003828-287063-001-001.

mezar içine girmişlerdir. Bunun duyulması ve yayılması sonucunda Kudüs'te infial oluşmuş ve kutsal eşyaların çalınarak götürüldüğü söylentisi kısa sürede her yere yayıldı. Konuyla ilgili ilk olarak Kudüs Mutasarrıfı Azmi Bey Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak konunun incelenmesi için Kudüs Redif Tümeni Komutanı Ali Rıza Bey'in¹⁸ başkanlığında bir komisyon kurulduğunu bildirdi.¹⁹ Bu komisyondan ciddi bir sonuç elde edilemedi. Buna karşın halk İstanbul'a bu konu ile ilgili dilekçeler veriyor ve konunun ciddi olarak araştırılması isteniyordu. Kudüs'te bu konu ile ilgili halk arasında ciddi de bir huzursuzluk vardı.²⁰

Kudüs mebusları Hafız, Sa'd-El-Hüseyni ve Ruhi El-Halidi Beyler Meclis Mebusan'da görüşülmesi üzerine Kudüs'te Mescid-i Aksa'da Mihrab-ı Şerife altında kazı yapılması ve çıkarılan eserlerin akıbeti ile ilgili bir soru önergesi verdiler. 3 Mayıs 1911 tarihli soru önergesi şu şekilde idi.²¹

“Riyaseti Celileye

İngiliz Aynü Sülvan Hafriyat Cemiyeti, Hafriyat Komiserliği vazifesini ifa etmekte bulunan Kudüs Mutasarrıfı ve Jandarma Kumandanı marifetiyle Mescid-i Aksa'da Sahra-i Müşerrefe zirinde Gaar-ı Şerifi geceleyin açarak ve Haremi Şerifin diğer cihetlerinde kezalik, geceleyin ve esrarengiz bir surette hafriyatı müteaddide icra ederek asarı kadimeden meçhulül mikdar eşya aldıkları ve hükümetin müsamahasıyla asar-ı mezkûre sandıklarını şimendifer istasyonlarından ve gümrük iskelelerinden geçirerek, evvelce ihzar eyledikleri hususî vapura yüklettikleri mütevatiren ve işaret vaki-i mahalliyeden anlaşılmış ve bu hal-i esef-iştimal bilcümle ahalinin ve bilhassa umum Müsliminin galeyana ve heyecanlarını müstelzim bulunmuş olmakla, evveleminde asar-ı kadimenin istirdadı zımında hükümetçe ne gibi teşebbüsatta bulunulduğu, saniyen minelkadim mesdud ve fethi gayri caiz bir makamı mukaddesin Hafriyat Nizamnamesi hilafına olarak şu suretle fethiyle ihanetten dolayı fail ve müsebbiplerinin ne gibi mücazata duçar edildikleri hususlarının Dahiliye nezareti Celilesinden sual edilmesini teklif eyleriz.

Kudüs Mebusu
Ruhi El-Halidi

Kudüs Mebusu
Hafız

Kudüs Mebusu
Sa'd El-Hüseyni”

18 Daha sonra oluşturulan başka bir tahkikat komisyonunda ihmalî görülmüş ve görevi yeri değiştirilmiştir.

19 CBA, *DH-İD-23-06-2-1*.

20 CBA, *DH-İD-23-06-33-1*

21 MMZC, *İ: 91*, (21 Nisan 1327), C 1, s. 183.

Soru önergesinin Mebusan Meclisi'nde görüşülmesi kabul edildi. Görüşmenin 6 Mayıs 1911 Cumartesi günü yapılması planlanmıştı. Ancak önerge iki gün gecikmeyle 25 Nisan 1327 [8 Mayıs 1911] Pazartesi, Saat: 14:00'de görüşüldü. Meclis Başkanı Ahmet Rıza Efendi, Kâtipler Yozgat Mebusu Hayrullah Efendi ve Karesi, Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi. Katiplerden birisi olan Karasi mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi aynı zamanda Parker'in kazılarında hükümet gözlemcisi olarak görev yapmıştı.

Ruhi El-Halidi görüşmenin başında söz alarak, olayları kısaca anlatmak istediğini, Dahiliye Nazırı'nın bu açıklamalar üzerine cevap vermesini talep etti. Söz alan Halidi olayla ilgili şunları dile getirdi:

“Efendim, sual ettiğimiz meselenin esasını anlayabilmek için biraz tarihten bahsetmek icap eder. Bu mesele fevkalâde esrarengiz bir meseledir. Mister Riyo âdeta bin bir gece hikâyelerine veyahut Aleksandır Duma'nın Monte Kristo romanına benzer bir surette başlıyor. Bu gibi meseleler, ancak Düvel-i Muazzamanın inkılâbat-ı kebîresinde müşahede olunabilir. İşte bizim İnkılâb-ı ahirimizi müteakip İngiltere zâdegânından birkaç zat, hükümete müracaat ederler. Bu zatlar, birisi İngiltere kabinesi âzasından meşhur Lord Morle'nin biraderi Kaptan Parker cenapları, ikincisi, yine İngiltere sermayedarlarından ve Deniz Çiçeği²² namıyla mâruf yat sahibi Sör Wilson hazretleri ve daha birkaç kişi İngiliz Âsar-ı Atıka Cemiyeti'ne mensupturlar. Bunlar, hükümete müracaat ederler ve azim bir define, gayet büyük bir sermaye bulduk derler. Yani âsâr-ı atıka kitaplarına bakarak orada bir define taharrisine teşebbüs ederler. Hatta o definenin miktarını bile tâyin ederler. Güyâ o define, 100 milyon lira kıymetinde bir define imiş, 100 milyon lirannın sözle söylenmesi kolaydır efendim, fakat tasavvuru gayet güçtür efendiler. 100 milyon lirayı birbirini üzerine koyacak olursak bir oda kadar bir hacim istiab eder. Bugünkü günde en büyük sermayedârından madut olan Fransa Roçild'inin²³ serveti 30 milyon lira raddesindedir. Bizim, inkılâptan evvel, bilcümle borçlarımız, 115 milyon lira raddesinde idi. Bunların hükümete teklifleri, istihraç olunacak mebaliğın nısfı, yani 50 milyon lirası bize ait olacak, 50 milyon lirası da onlara ait olacaktır. Münâsafeten taksim olunacak. Bunun için hükümet muvafakat eder ve evveleminde hükümet zannediyor ki, bu servet-i azîme Rodos Adası'nda; yani orada (Lokonos Durod) vardı, şövalyelerin serveti vardı, zannediyorlar ki belki şövalyelerin denize dökülen servetleri orada

22 Water Lily (yn)

23 Rothschild Ailesi'nin Fransız kolunun kurucusu Jakob Mayer de Rothschild'dir.

bulunuyor. Onun için orada yapılacak bir ameliyat neticesinde o servet-i azîme istirahat olunacak, ondan sonra - İngilizler anlamışlar ki, bu servet-i azîme Rodosta değil, belki Kudüs-i şerifte imiş. Yani Sihyûn mevkiinde yani Hazreti Davut'un merkad-i şerifinde imiş.”

Önerge görüşmelerinde, önerge sahipleri Kudüs Mebusları Ruhi El-Halidi Bey, Seyyid/Sait El-Hüseynî Bey dışında, Şefik El-Müeyyet Bey (Şam), Asım Bey (Mamuretülaziz), Mustafa Haki Bey (Tokat), Pavlo Karolidi Bey (İzmir), Ebuzziyya Tevfik Bey (Antalya), Fuat Paşa (Priştine), Ahmet Ferit Bey (Kütahya), Rıza Nur Bey (Sinop), Tevfik Bey (Kengiri), Halil Bey (Dâhiliye Nazırı/Menteşe), Hızır Lütfi Bey (Zor), Seyyit Bey (İzmir), İsmail Mahir Bey (Kastamonu), Nafi Paşa (Halep), Mehmet Şevket Paşa (Divaniye), Feyzi Bey (Diyarbakır), Mehmet Ubeydullah Bey (Aydın), Mahmut Mazhar Bey (Trabzon), Ömer Feyzi Bey (Bursa), Şekip Bey (Saruhan), Hasan Basri Bey (Debre), Yorgo Boşo Bey (Serfice), Mehmet Ali Bey (Canik), Ali Galip Bey (Karesi), Abdulhamit Zehravi Bey (Hama/Suriye), Abdülaziz Mecdi Bey (Karesi), Nazarat Dagavaryan Bey (Sivas), Emin Aslan Bey (Lazkiye), İbrahim Hakkı Paşa (Sadrazam), İbrahim Lütfi Paşa (Gümüşhane), Şekip Bey (Manisa), Ali Cenani Bey (Halep), Fuat Bey (Şam), Mahmut Naci Bey (Trablusgarp), Mehmet Talat Bey (Edirne), Mehdi Bey (Kerbela), Sait Bey (Üsküp), Mehmet Talat Bey (Ankara), Rahmi Bey (Selanik), İsmail Hakkı Bey (Gümülcine), Kirkor Zöhrap Bey (İstanbul), söz almışlar ve görüşmelere katılmışlardır.

Konuya oldukça hâkim olduğu anlaşılan Ruhi El-Halidi meclise hem Kudüs, hem Hz. Davut'un mezarı hem de kazılarla ilgili geniş bilgiler vermiştir. Parker'in Maliye Nazırı ile sözleşme imzalamasını açıklarken Halidi şu ifadeleri kullanmıştır. “Vâkıa, ulemâ-yı âsar nezdinde Hazreti Davut'un merkad-ı şerifi muhtelefünfih bir meseledir. Bazıları diyorlar ki, Hazreti Davut'un merkadı şimdiki bulunduğu yerde, yani Kudüs dâhilinde ve kale ve kışlanın civarındadır. Diğer bir rivayete göre Hazret-i Davut'un merkadı, onun karşısındaki tepede bulunuyor. İngilizler asıl taharriyatı o tepede yaptırmak istiyorlar. Velhâsıl, hükümet muvafakat eder ve onlar da bir mukavele akdeder, Sadrazam Paşa Hazretleriyle, Maliye Nâzırı mukaveleyi imza ederler.”

Kamil Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yapılan bu sözleşme neredeyse gizli saklı yapılmıştı. Özellikle konunun eski eserler olması ve bununla ilgili nizamnamenin de olduğu gerçeği ortada iken, konunun Maarif Nezareti'ne havale edilmesi ve müzeler müdüriyetine başvurusunu yapılması gerekirdi. Oysa ne Maarif Nezareti'ne ne de Müzeler Müdürlüğü'ne başvuru yapılmadan direk Sadrazam Paşa ve Maliye

Nezaretî ile sözleşme imzalanmıştır. Bu durum meclis görüşmelerinde ciddi olarak sorgulanmıştır.²⁴

İzmir Mebusu Pavlo Karolidi Bey'in hafriyatın başlaması ile ilgili sorusuna Halidi şu sözlerle cevap verdi.

“Aynü Sülvan'da başladı. İlk evvel oranın Mutasarrıfı bulunan Suphi Beye, Maliye Nezaretî tarafından bir şifreli telgraf gider, denilir ki, İngilizler bir hastahane²⁵ yaptırmak istiyorlar, onun için lâzım gelen arazi istimlâki icabeder, bu hususta teshilât irae edilmesi emrolunur. Nihayet arazi istimlâk edilmiş olunur ve hafriyat icra olunmaya başlar. Birinci senede ehemmiyetli bir vaka görmüyoruz, amele çalşır, birtakım âsâr-ı atika istihraç olunur. Fakat bu hafrolunan mahalle hiçbir ferdin, hiçbir kimsenin yaklaşmasına müsaade olunmuyor. Hatta Kudüs mebusları bile. Hatta İngiliz Konsolosu bile yaklaşamıyor. Fakat o zaman ehemmiyetli bir vak'a zikrolunabilir. O da Suphi Beyin birtakım esbabdan dolayı istifası meselesi. Suphi Bey, istifa eder, yerine Azmi Bey gider, ikinci sene az çok ehemmiyetli bir mesele tahaddüs eyler ve hükümete bir iki yüz liraya malolur. O da orada yapılan tüneller ve derin kuyulardan dolayı (Aynü Sülvan suyu *-ki memleketin bahçeleri, tarlaları oradan sulanır-* mecrasını kaybeder, kurur. Ahali dehşetli heyecan içinde kalır, çünkü bahçesiz ve susuz kaldıklarından dolayı birtakım şikâyet, gürültüler hâsıl olur. Ondandır bu mesele tamir olunur, İngilizler tarafından bir iki yüz lira ve hükümet tarafından da bir iki yüz lira sarf olunarak tamir olunur. Kaybolan su eski mecrasına getirilir, fakat üçüncü senede efendiler, ondan daha ehemmiyetli, ondan daha facialı, kabil-i tamir olmayacak bir mesele tahaddüs eder ve yalnız Müslümanları değil, bilcümle Hristiyanları, bilcümle Yahudileri, bilcümle mütedeyyin ve dinsizleri müteessir kılar. Hafriyat şimdiye kadar Ayn-i Sülvan'dan asıl Mescid-i Aksâ'ya intikal eder. Mescid-i Aksâ'da üç yerde hafriyat icra olunur. Asıl Sahra'nın üzerinde bir taş vardır, o taş kaldırılarak Sahra-i Müşerrefe'nin içine girerler.”²⁶

Sahra-i Müşerrefe'de yapılan kazıda eski zamanlardan beri yerinde duran taşın kaldırılarak Sahratullahın²⁷ içine girildiği ifade edildiğinde bazı mebusların

24 MMZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 286.

25 CBA, BEO-003443-258198-001-001; CBA, BEO-003443-258198-002-001; CBA, BEO-003460-259489-001-001; CBA, BEO-003507-263024-001-001; CBA, BEO-003570-267746-002-001.

26 MMZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 287.

27 Kudüs'te, Bey-i Mukaddes'te çok eski ve tarihi bir kaya. Hazret-i Muhammed'in Mir'ac gecesinde bu kayadan uruc ettiği hakkında rivayet vardır. Bu kayaya “Hacer-i Muallak” da denir.

hükümetin bunlardan haberi yok şeklinde soruları duyulmuştur. Bu nokta da aynı sözleşmenin gizliliği gibi bir gizlilik burada yapılan işlerde de kendini göstermiştir. Kazılardan kısa süre sonra burada görev yapacak kişilerin bazılarının maaşları artırılmıştır. Bunlar arasında Harem-i Şerik kayyımbaşları, jandarmalar, hademeler, bekçiler vardı. Mutasarrıf ve jandarma komutanının da maaş aldığının öğrenilmesi şaşkınlığı daha da artırmıştır. Bu kişiler ayda 100 İngiliz lirası maaş alıyorlardı. Yine İngiliz şirketinden maaş alanlar arasında İstanbul'dan gönderilen Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi ile Bolu Mebusu Habip Beylerin de olduğu ve her ay yüzer lira aldıkları iddia edilmektedir. İddia göre kendi aldıkları maaş dışında yerlerine vekalet eden kişilerin de maaş almaktaydılar.²⁸ Bunun üzerine Sinop Mebusu Rıza Nur Bey hükümeti her şeyi örtmek ve saklamakla itham etmişti.²⁹

Meclis görüşmelerinden anlaşıldığına göre, kaçak kazılar bazı duyumlara göre dokuz gece, mahalli gazetelere göre Harem-i Şerifin üç yerinde yirmi gece devam etmiştir. Bu üç yerin birincisi Sahra'nın üzerinde, ikincisi Gaar-ı Şerifin içinde, Bir-i Ervah denilen yerde mermerleri kaldırarak ve 20, 30 metre aşağı inerek, üçüncüsü de Harem-i Şerifin güneydoğusunda bulunan Hazreti İsa'nın mehdinde, Mehd-i İsa denilen yerde kazılar yapmışlardır.³⁰ Bu durumu haber alan halk mutasarrıfa ihbarda bulunmuşlar, ancak mutasarrıf konuyu çok fazla ciddiye almamıştır. Kazıdan çıkarılan eserlerin sandıklara doldurularak istasyona nakledildiği ve oradan da başka bir nere nakledileceği mutasarrıfa tekrar şikâyet edilmiş yine bir sonuç alınamamıştır. Sonuçta sandıklar trenlere yüklenerek Yafa iskelesine nakledilmiş oradan da İngiliz iş adamına ait deniz çiçeği adlı yata yüklenmiştir. Yat limandan ayrılıp İskenderiye ve Portsaid'e doğru hareket etmiş sonra da Beyrut'a gelmiştir.³¹ İş işten geçtikten sonra mutasarrıf bir komisyon³² kurmuş ve kurulan komisyon bu olayı adi bir mesele olarak görmüştür.

Soru önergesinde imzası olan bir diğer Kudüs Mebusu Seyyid/Said El Hüseyinî söz alarak tarihi serüveni ile ilgili Ruhi El Halidi Bey'in yeterli izahatı yaptığını kendisinin başka bir duruma dikkat çekeceğini ifade ederek konuşmasına şu şekilde

28 CBA, *DH-İD-23-06-64-1*.

29 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 287.

30 CBA, *DH-İD-23-06-60-1*.

31 Yatın akıbeti ve nereye gittiğinin bulunması için Nablus, Beyrut, İzmir, İstanbul'daki kolluk kuvvetlerine ve idarecilerine birçok yazı gönderilmiştir. CBA, *DH-İD-23-06-5-1*; CBA, *DH-İD-23-06-8-1*; CBA, *DH-İD-23-06-6-1*; CBA, *DH-İD-23-06-117-1*; CBA, *DH-İD-23-06-23-1*

32 CBA, *DH-İD-23-06-2-1*; CBA, *DH-İD-23-06-3-1*; CBA, *DH-İD-23-06-9-1*; CBA, *DH-İD-23-06-10-1*.

devam etmiştir: “Meselenin tarihçesi muhterem arkadaşlarımız tarafından izah edildi. Bendeniz de müsaadenizle birkaç söz ilave edeceğim. Bidayetden nihayete kadar muamma halinde cereyan eden bu hafriyat meselesinde el-hâletü hâzihi üç nokta karşısında bulunuyoruz. Biri malum, ikisi meçhuldür. Malum ve mukakkak olan şey geceleyin Harem-i Şerife duhul ile cihat-ı muhtelifesinin ve Sahratullah-i Şerife'nin Gaar-ı Şerifin içinde taharriyat ve hafriyat icra olunmasıdır. Bu malum ve muhakkaktır. Mahallinde teşkil olunan komisyon bu noktayı tahkik etmiş ve evrakı resmîye ile de sabittir. Hükümet-i mahalliye'nin ve hademedden bazılarının marifetiyle veyahut iğmazı ile cereyan eden bu hafriyat için hükümet-i merkeziyenin emir ve işareti var mıdır, yok mudur, bilemeyiz. Sadrazam Paşa'dan Dâhiliye ve Evkaf Nazırları beyefendilerden sorduk. Malumatları olmadığını beyan buyurdular. Böyle bir şeye yalnız hükümet-i mahalliye tarafından cesaret olunması şayanı teemmüldür. Meçhul olan diğer nokta ise, icra olunan bu hafriyat ve taharriyattan ne çıkarılmıştır? Rivayat-ı vakıda biraz mübalağa olması muhtemeldir. Fakat her halde bir hakikat vardır. Çünkü Harem-i Şerif dahilî bir maden ocağı değil ki. Olsa bile, bunun taharrişi için ruhsat istihsalî lazım. Her halde meselenin muhtaç-ı ıslah olduğu müstağni izahıdır. Hakikat-i halin meydana izharını ve mütecasirleri her kimler ise, haklarında mücazaat-ı kanuniyenin icrasını hükümetten rica ederiz.”³³

Dâhiliye Nazırı Halil Bey olaylar ile ilgili ilginç açıklamalarda bulunmuştur. Ancak yine de kendine bağlı birimleri ve kişileri kollamaktan da geri kalmamıştır. “Şimdi 3 Nisan sene 1327 [16 Nisan 1911] tarihinde Kudüs Mutasarrıflığından bir telgraf aldık, Sahratullah-i Müşerrefede gece hafriyat yapıldığı, orada bulunan kayyimin çocuğu vasıtasıyla meseleden haberdar olduklarını ve işin derkâr olan ehemmiyetine mebnî şimdi Kudüs mebusları efendi hazretleri tarafından himmetleri takdir edilen Kudüs kumandanı ile hâkim efendi ve nakibül eşraf ve belediye reisi ve daha iki kişiden mürekkep bir komisyon teşkil edilmiş, derhal tahkikata başlamışlar. Sonra, Kudüs mebuslarına, burada âsar-ı mukaddeseden bir takım şeyler sirkat edildiğine dair haberler gelmiş. Binaenaleyh, ben de mutasarrıflığa emir verdim, Kudüs mebusları tarafından söylenen bu sirkat meselesi hakkında tamik ve tesri-i tahkikat edilmesini iş'ar ettim. 6 Nisan'da [19 Nisan], mutasarrıflıktan gelen cevapta hafriyat cemiyetinin makasdarı vasıtasıyla Sahratullah-i Müşerrefenin Kayyimleri işfal edilerek Şeyh Halil ve oğullarının muvafakati alınarak gizli bir surette, bir gece, orada taharriyat icra edildiği anlaşılıyor deniyordu.”³⁴

33 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 289.

34 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 290.

Halil Bey konuşmasının bir yerinde sandıklar meselesine değinmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "... Sandıklar meselesine gelince: Bu vukuat zuhur eder etmez, bu zatlar Mösyö Parker falan, Kudüs'ten ayrılmış bulunuyorlarmış. Yafa'da bunların sandıkları yakalanmış. Yegân yegân gözden geçirilmiş, hiçbir şey bulunamamış. (Hangi sandık? sedaları). Kendi eşya sandıkları, bunlarda hiçbir şey bulunamamış. Resmî ihbarat böyledir. Vapur-ı mahsusa dair bizde malûmat yok. Gazeteler daha birçok şeyler yazıyorlar; fakat işin esası, bundan ibarettir. Yafa'da hükümet tarafından taharriyyat icra edilmiş, sandıklar, denildiği gibi, hükümet görmeden vapurlara irkâb edilmiş değildir. Resmî telgrafın müfadı budur. Âsar-ı mukaddese falan varmış, falan yokmuş, bunlara dair verilen malûmat, zannediyorum ki, hakikate muhaliftir." Bu konuşmanın ardından Suriye Mebusu Şefik El Müeyyet Bey kazıyı yapanların neden kaçığı yönündeki sorusuna cevap olarak Dahiliye Nazırı Halil Bey, bunların kaçmadıklarını, kazıyı tatil ettikleri için oradan ayrıldıklarını vermiştir.³⁵

Kazılar sırasında hükümet komiseri olarak Kudüs'te bulunan ve kazılara nezaret edenlerden biri olan Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Bey de söz alarak, kendilerinin görevli oldukları zamanlarda bu olayın vuku bulmadığını, kendilerinden sonra bu olayların yaşandığını ifade etmiştir. Abdülaziz Mecdi Bey kendilerinin Kudüs'te buldukları dönemde kazıların usulüne uygun yapıldığını ifade ederek konuşmasını şu ifadelerle sürdürmüştür: "Bana, Meclis, teneffüs etmek üzere on beş gün izin vermişti. Ben izin aldıktan yedi gün sonra Hüseyin Hilmi Paşa, Reis Bey ile görüşmüşler. Hükümet de böyle mahrem olarak İngilizlerin bir mukavelename akdettiklerinden ve bu işin mühim bir iş olduğundan bahisle iki mebusun burada bulunması lazım gelir, demiş. Bunu aleni mevki-i müzakereye koyarak müzakere etmek muvafık olmadığından, Reis Bey, Hüseyin Hilmi Paşa ile olan bu mesele için Asım Efendi ile Habip Beyin oraya gitmesini münasip görmüşler. Hoca Asım Efendi kabul etmemiş, bana teklif ettiler. Ben dedim ki, esasen teneffüs için izin almıştım, bu meselede de milletin menfaati varsa, hem kendim teneffüs eder, gezerim, hem orada bu işe bakarım. Biz Temmuzun 17'sinde buradan hareket ederek, Temmuzun 21'inde oraya vardık. Mescid-i Aksâ, Kudüs şehrinin ciheti şarkıyyesinde ve surun içindedir. Kudüs'ün nısfı sur dâhilinde, nısfı sur haricindedir. Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu cihetin kible cephesinde Cebel-i Sıhyûn -*Sâduha ile*- sonra dönerek bundan siyonizm yapmışlar."³⁶

35 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 291.

36 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 293.

Abdülaziz Mecdi Bey, Mescid-i Aksa ve çevresini ayrıntılı bir şekilde mebuslara tarif ettikten sonra burada Fransızlar tarafından uzun süredir devam eden kazılar yapıldığını fakat bu zamana kadar önemli bir şey bulunmadığını ifade etmiştir. Mecdi Bey konuşmasına şu ifadelerle devam etmiştir: “Yalnız, bazı kandiller falan bulunmuş, bunlar haiz-i ehemmiyyet değildir. Asıl mesele, İsrailiyyâta ait olan zamanlardaki asar-ı atikadadır. Bunları bulmaya şimdiye kadar Asar-ı Atika mütahassısları muvaffak olamamışlardır ve o Fransız kumpanyası, bu defa Aynu Silvan'da çalışmak üzere işe başlayan sendikaya son derecede muarızdır ve zannederim ki Deba Gazetesi'nde çıkan gürültüler, bu nokta-i nazardandır. Hatta bu İngilizlerin Aynü Silvan'da harfiyat yapacaklarını hisseder etmez, meşhur Roçilt, kendinin orada vekili bulunan Antebî namında Musevî bir zata yazarak, Ayn-i Silvan'ın yanında ve bugün hafriyat olan mevkiin ittisalinde arazi aldirmaya sevk etmiştir.”³⁷

Böyle bir kazı işine girilmesine neden olarak Finlandiyalı Mösyö Walter Juvelius'u gösteren Mecdi Bey bu konu hakkında da şunları söylemiştir: “Bu işin esası, Finlandiya'da Asar-ı Atika Mütahassıslarından Mösyö Walter Civelius namında bir adam asar-ı atika kitaplarında, Ayn-i Silvan'ın tünellerinin haritasından hâzinenin şifresini keşfettiğini iddia ederek İngiltere'ye gitmiş, orada ağniyadan 5-6 zatı toplamış, onlara böyle bir şeye muvaffak oldum demiş. Onlar, bundan 45 sene evvel yine aynı mahalde 3 sene hafriyat yaparak bir şeye muvaffak olamayan Mösyö Wilson'un bu babda yazdığı 800 sayfalık kitabı tetkik etmişler. Bu adamın bu şifreleri muvafiktir, diye kanaat getirmişler, bu babda hafriyata karar vermişler. Bu hafriyatın olduğu yer, şu Cebel-i Sıyyûn ki siyonizm bundandır. Arapçası Sıhyûn'dur. Sion oluyor.”³⁸

Meclisteki tartışmalar bir süre sonra mebusların işin ciddiyetine binaen soru önergesinin gensoruya çevrilmesi yönünde ısrarlı olmalarına neden oldu. Bunun üzerine meclis başkanlığına iki dilekçe verildi. Bunlardan birincisi Kudüs mebusları Hafız, Said ve Ruhi imzalarını taşıyordu ki dilekçe şu şekildeydi:

“Riyaseti Celileye

Memalik-i Osmaniye'de icra olunacak bilcümle asar-ı atika taharriyat ve hafriyatı için mamulünbih olan Nizamname-i mahsusanın ahkâmına muhalif bir surette Kudüs'te Harem-i Şerif ve Sahratullah civarında Aynü Silvan demekle mahfûm

37 MZC, I: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 294.

38 Aynı yer..

mahalde taharriyat ve hafriyat icrasına malumül'ism İngiliz zat ve rüfekasına, hafi denilecek surette hafriyat ve taharriyat icrasına müsaade ve bu suretle makamata mukaddesei müşarünileyha harimine kadar geceleyin tecavüzatla orada hafriyat icrasın ve tevatür derecesine gelen rivayata nazaran bazı asarı mukaddesinin aşırılmasıyla efkâr-ı umumiyenin duçar-ı heyecan olmasına sebebiyet verilmesi ve fazla olarak bu hafriyatın nezaretine evvelce tayin edilmiş olan iki zatın gaybubetleri esnasında hafriyat nezaretinin bilfiil ifasına vazifeleri gayr-i müsait ve aleddevam iş başında bulunmaları gayr-i kabil olan mahallî mutasarrıf ve Jandarma Kumandanlığına tevdiî mucib-i muahaze ve mesuliyet olduğundan, meselenin ehemmiyet-i fevkaladesine binaen keyfiyetin Sadrazam Paşadan istizah edilmesini teklif ederiz.

Kudüs Mebusu
Hafız

Kudüs Mebusu
Said

Kudüs Mebusu
Ruhi"³⁹

İkinci dilekçe ise Debre mebusu Basri ve Trablusgarp Mebusu Mahmut Naci beylerin imzalarını taşıyordu. Söz konusu dilekçe şu şekildeydi:

“Riyaseti Celileye

Kudüs hafriyatı meselesi fevkalade calib-i nazar-ı dikkat ve ehemmiyet olduğundan bi'l-vücut tetkik olunmak üzere sualin istizaha kalbini teklif eyleriz. 25 Nisan, sene 1327

Debre Mebusu
Basri

Trablusgarp Mebusu
Mahmut Naci"⁴⁰

Tartışmalar sürüp giderken, bu tartışmalardan bir sonuç çıkmayacağı anlaşılmıştır. Mebusların bazıları bunu mecliste çözemeyeceklerini bunun daha ihtisas gerektiren bir komisyon marifetiyle incelenmesi tekliflerinde bulundu. Bunun üzerine Halil Bey tekrar söz alarak zaten bir tahkikat komisyonun oluşturulduğunu, bu komisyonun yaptığı çalışmalarla ilgili yer yer bilgi geldiğini, ancak konunun araştırmanın sonunda netlik kazanacağını ifade etti. Bunun için de komisyon raporu biter bitmez mecliste özel bir oturum yapılması da teklif edildi. Ne var ki Osmanlı Devleti için zorlu bir dönemin başladığı zamanlara gelen bu meselenin mecliste görüşülmesi bir daha mümkün olmadı. Ancak meclis görüşmelerde varlığından bahsedilen tahkikat komisyonu çalışmalarını tamamlamış ve konu ile

39 MZC, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2, s. 299.

40 Aynı yer..

İlgili raporunu hazırlamıştır. Oldukça ayrıntılı hazırlanmış olan bu rapor, olayı bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Olaylarda adı geçen bütün kişilerle ilgili de değerlendirmeler yapılan raporun sonuç bölümünde şu ifadelere yer verilmiştir.

“...Hulasa: Sahratullah-ı Müşrife’de şeyhler ve jandarmalar para ile İngilizler tarafından tercümanları Makasdar marifeti ile ikna edilerek taharriyat icra kılındığı ve icra ettiğimiz tahkikata nazaran bunda hükümetin ve memurlarından hiçbirinin iştiraki ve malumatı bulunmadığı ve mamafih mutasarrıf beyefendinin balada mufassalan tadad ettiğimiz kusurları dahi mevcut olduğu katiyen tahakkuk etmiş ve bundan sonra devam edecek memuriyetinde duçar-ı müşkülât olacağı tabii olunmuştur. Nablus Mutasarrıflığının işaretine binaen şerefvarid olan telgrafname-i âli-i nezaret-penahileri üzerine tarafımıza teslim edilen Şeyh Mehmet Ali Şibali hakkında icra ettiğimiz tahkikatı hali raporumuz başkaca tanzim ve takdim edilmekle Sahra-i Mübareke’de hafriyat tavassut edenler hakkında takibat-ı kanuniye icra edilmek üzere Şeyh Halil ve rüfekasına dair evrak-ı esasiye takımı ile Kudüs istinaf müdde-i umumiliğine tevdi kılındığı ve idari tahkikate müteallik olup melfufat pusulası mucebince yirmi üç kıtadan ibaret olan evrakın leffen arz ve takdim edildiği maruzdur ol babda. 30 Nisan 327 [13 Mayıs 1911]

Halep Evkaf Müdürü Meri
Hayfa Nizamiye Fırkası Kumandanı Haşim
Trablusşam Mutasarrıfı Azmi”⁴¹

Raporun devamındaki belgede kabahatli görülenler hakkında yapılması gereken işlemler ile ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur.⁴² Buna göre;

Derhal tebdilleri icap edenler: Kumandan Ali Rıza Bey; Kolağası Arif Efendi; Yüzbaşı Muhiddin Efendi

Hemen azilleri iktiza edenler: Maarif Müdürü Rıfat Efendi; İstinaf Ceza Reisi Hakkı Efendi; Belediye tabibi Muharrem Efendi; Şafi Müftüsü Şeyh Tahir Efendi

Tebdilleri lazım gelense: İstinaf Müdde-i Umumisi; Vergi Baş Kâtibi Mazhar Efendi; Defter-i Hâkîni Memuru; Polis Ser Komiseri; İstinaf Azasından Ali Carallah

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti sınırları içinde gittikçe artan Avrupa kökenli arkeolojik kazı ve eski eser araştırmaları izinleriyle ilgili bir dizi düzenlemeye

41 DH-İD-23-06-97-1.

42 DH-İD-23-06-98-1 .

gidilmiştir. Bu konuda eski eserler nizamnamesi de yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içinde kazı veya eski eser araştırması için izin isteyecek herkes bu nizamname kaidelerine uymak orundadır. Ancak merkeze uzak bölgelerde yerel yöneticilerin bilerek veya bilmeyerek bu nizamnameyi ihlal ettikleri görülmüştür. Hatta kimi yerlerde kasıtlı göz yumma ve bu göz yummanın nakdi karşılığının alınmasıyla ilgili şikâyetler ve yazılar da görmek mümkündür. 1911 yılında Mescid-i Aksa altında yapılan kaçak kazıların tam bir ihmaller ve suiistimaller zinciri ile yapıldığı açıktır. Bu durum hazırlanan raporlarda da belirtilmiştir. Görünürde bir define arama ve çıkarma düşüncesi ile başlayan kazılar, aslında çok daha başka mahiyetteymiş. 1911 kaçak kazıları, kimilerine göre İncil arkeolojisi, kimilerine göre Tevrat arkeolojisi olarak tanımlanan arkeolojinin nihai hedefine bir an önce en kestirme yoldan ulaşma gayreti olarak da görülebilir. Her ne olursa olsun son dönem Osmanlı bürokratik yapısı içinde yapancılara para karşılığı iş yaptırabilecekleri kişileri bulmaları bu olaylarda bir kez daha görülmüştür. Konunun uzunluğu ve elde edilen belgelerin çokluğuna bakıldığında bu konu ile ilgili kapsamlı bir yayının yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu konu ile ilgili geniş çaplı bir kitap çalışması hazırlığına başlanmıştır ve kısa sürede bitirilmesi hedeflenmektedir.

Kaynaklar

Ahron Horovitz, *The Story of Ancient Jerusalem*, Lambda Publishers, Newyork, 2009.

CBA, BEO-003443-258198-001-001

CBA, BEO-003443-258198-002-001

CBA, BEO-003460-259489-001-001

CBA, BEO-003460-259489-003-001

CBA, BEO-003507-263024-001-001

CBA, BEO-003570-267746-002-001

CBA, BEO-003601-270003-001-001

CBA, BEO-003607-270003-002-001

CBA, BEO-003607-270491-001-001

CBA, BEO-003647-273456-001-001

CBA, BEO-003647-273456-004-001

CBA, BEO-003828-287063-001-001

CBA, BEO-003828-287063-002-001

CBA, BEO-004122-309132-004-001

CBA, BEO-004122-309132-004-002

CBA, BEO-004122-309132-004-003

CBA, BEO-1118-83789

CBA, BEO-361-27067

CBA, BEO-366-27403

CBA, BEO-783-58705

CBA, DH-İD-23-06-10-1

CBA, DH-İD-23-06-117-1

CBA, DH-İD-23-06-2-1

CBA, DH-İD-23-06-23-1

CBA, DH-İD-23-06-3-1

CBA, DH-İD-23-06-33-1

CBA, DH-İD-23-06-5-1

CBA, DH-İD-23-06-60-1

CBA, DH-İD-23-06-6-1

CBA, DH-İD-23-06-64-1

CBA, DH-İD-23-06-8-1

CBA, DH-İD-23-06-9-1

CBA, DH-İD-23-06-97-1

CBA, DH-İD-23-06-98-1

Karen Armstrong, *Jerusalem: One City, Three Faiths*, Random House InC ,United States of America 2005.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, /, İ: 91, (21 Nisan 1327), C 1

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, /, İ: 93, (25 Nisan 1327), C 2

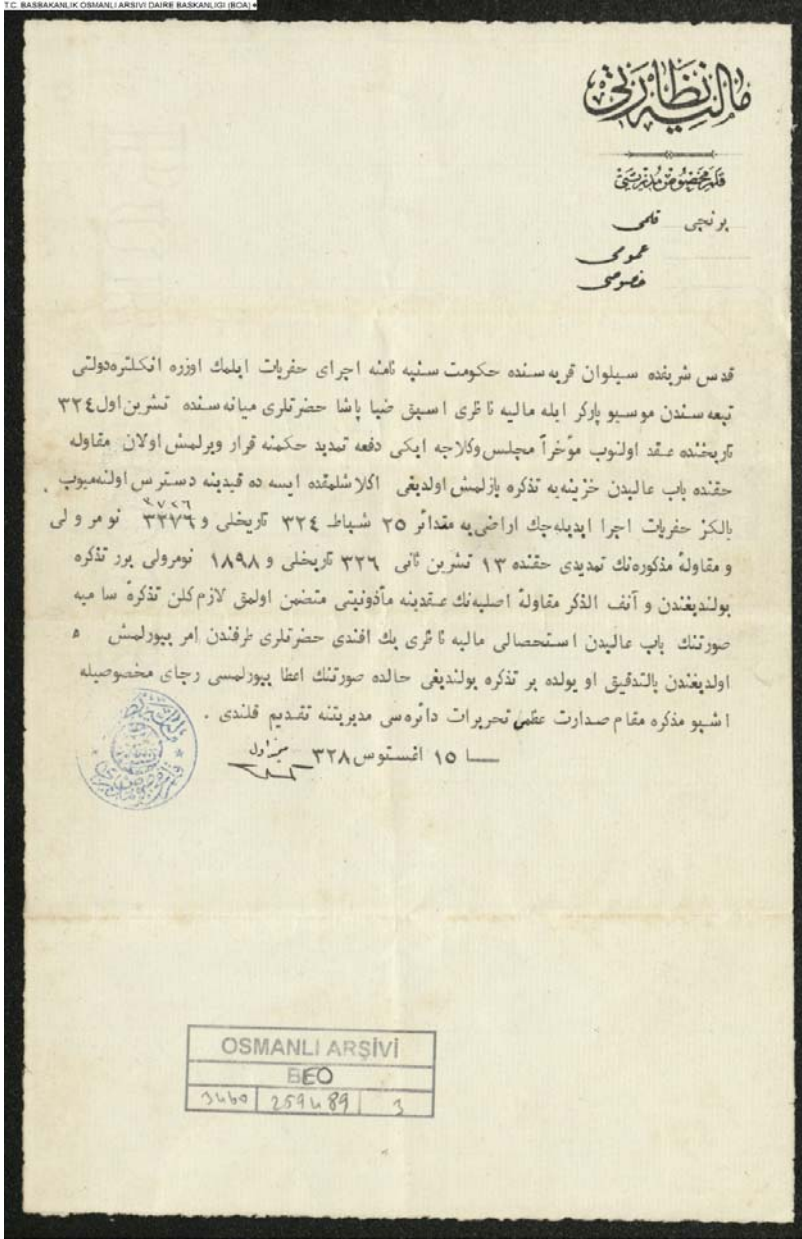
Montefiore, Simon Sebag, *Jerusalem: The Biography*, Alfred A. Knopf, Newyork, 2011.

Reich, Ronny, *Excavating The City Of David: Where Jerusalem's History Began*, Israel Exploration Society, Jerusalem, 2011.

Türkan, Ahmet “Anahtarımı İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Mayıs-Ağustos 2013.

www.pef.org.uk

Ekler

تذکره مشایخ
قائم مقام

تحریر قاضی
عنه

مضمونای جناب صدراعظم

معروضه جا کربله لریدرله
 انگلیزه و روسی بعضی مرسوم بارکلی قیصره انشا ایله قلمی فتنه خانه بولمک استیجا صورتیله اصحابه العالی ایلریده معینه
 معارضی موصوف اولدی قیصره بولایرله لزیم کوبه حاکم ارضیا علی طریقه اولدو اولدو اقدیله معامله فریضه سن ایفاسی سزورده
 اولدو ایچ ایچ نا غایب اولغان ناسا می جناب صدراعظم ایلرله اراده و اشعار سیرتیه و پیشی اراده قاضا اصداری و غیره معامله اولدو
 بالیقین معروضه جناب اولدو فتنه خانه ناسا ایچ اولدو جناب صدراعظم ایچریده معضی ارضی ایلریده بیره یلی اقدو و قیصره
 اولدو اولدو فتنه خانه ناسا ایچ اولدو جناب صدراعظم ایچریده معامله اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 در بیان اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 ناسا ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 معامله فریضه ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 صوری بر اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 طور و وضعه نظر ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 رانایه ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 بر معارضه موصوف اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 فایز ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 اشدی و غیره بر نوسیلدی معضی اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو
 ایچ اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو اولدو

تذکره مشایخ
قائم مقام

OSMANLI ARŞIVI
BEO
267746 2